

“دده قورقود” کیتابی

آینورا صادق قیزی قادیرووا

BDU-نین فیلولوگیا فاکولتهسی نین طلبهسی،

دده قورقود آدینا فولکلور اینستیتونون علمی ایشچیسی

اوغوز تورک لری نین قدیم تاریخی نی عکس ائتدیرن “کیتابی دده قورقود” داستانی نین یارانماسین دان ۱۳۰۰ ایل بیزی آیریر. بئله قدیم تاریخه مالیک اولماسینا باخمایاراق، بو گون ده اؤز آکئوال لیغینی ایتیرمه یین “کیتاب” منصوب اولدوغوموز خالقین عادت-عننه لرینی اؤزونده تجسسوم ائتدیریر.

اولجه “کیتاب” داکی حادثه لرین باش وئردیگی کونکرئت مکان، یئر آدلارینی نظره سالساق؛ دربند، گنجه، برده، قاراجوق داغی، ناخچیوان، شرور قالاسی، گؤیچه دنیزی و س. آدلارینی چکدیگیمیز اراضی لر تا قدیم دن آذربایجان تورپاق لاری اولموش دور. آکادئمیک توفیق حاجیئو یازیر: “ایمیزده اولان اثر محض آذربایجان اوغوزنامه سی دیر. عابیده نین آذربایجانا آید اولماسینی دیل یاخینلیغین دان دا، ائتئوقرافیک اویقونلوق لاردان دا اول آدیجه گؤزل گؤرونن توپونومی لرده ایانی لشن جوغرافی خریته تصدیقلیر”. برده، قاپی لار دربندی، قاراداغ، قاراجوق داغی (قاراباغین ایندیکیخوجاوند اراضی سین دکی داغ سیلسیله سی)، درشان (ناخچیوان اراضی سینده)، گؤیچه دنیزی (گؤیچه گؤل)، الینجه قالاسی (ناخچیوان) و س.

آکادئیک V. V. بارتولد دا اوزون تدقیقات لاردان سونرا بئله بیر نتیجه یه گلیب: "قوپوز چالان، نغمکار - شامان قورقودون حاقین داکی افسانه نین منشا یی نئجه اولور اولسون، قورقودون آدی ایله باغلی بو ائیک سیلسیله، چتین کی، قافقاز موحیطین دن کناردا فورمالاشا بیلردی".

دئمه لی، بارتولدون دا گلدیگی قناعته گؤره داستانین جوغرافیاسی، تاریخی بو گونکی آذربایجان اراضی سی ایله باغلی دیر. واختیله آذربایجانا گلیمش بیر چوخ عالیم و سیاه لار دا دده قورقودلا باغلی ائشیتدیک لری مارق لی معلومات لاری اؤز اثرلرینده قئید ائتمیش لر. XVII عصرین اورتا لاریندا شاماخیا گلیمش اوولیا جهئلئی "شهادتنامه" سینده دده قورقودون دربندده قبری اولدوغونو گؤستریر. بوندان باشقا ۱۶۳۸-جی ایله آدام اولئاری دربندده اولدوغو زامان آذربایجان لی لاردان دده قورقود حکایه لرینی ائشیتدیگینی، قازان خانین و آروادی بورلا خاتونون، ائله جه ده دده قورقودون بورادا قیبرلری اولدوغونو قئید ائتمیش دیر.

دده قورقود کیتابی بیر مقدمه دن و اون ایکی بوی دان عبارت دیر. مقدمه ده دده قورقودون نصیھتامیز توصیه لری و مودریک ایفاده لری وئریلیر. اون ایکی بویون هر بیرینده قهرمانین ایگیدلیگین دن صحبت آچیلیر. داستاندا خان لار خانین گؤستریشی ایله مجلس لر قورولور، اوغوز قهرمان لاری بیر یثره یغله ر. داستانین اساس قهرمانی قازان خان باشقا ایگیدلر دیر. اونلار یادئل لی ایشغالچی لارا قارشى ووروشور، وطن، ائل اوغروندا موباریزه آپاریرلار.

"دده قورقود" کیتابی خالقیمیزین میشتینی، عادت-عنعه لرینی اؤزونده پارلاق شکیلده عکس ائدیریر. و همین عادت-عنعه لرین چوخو بوگون ده قورونوب ساخلانماقدادیر. "کیتاب" دا بؤیویه حؤرمه ت، اوولادین آتا-آنایا موناسیبتی، قادین-آنانین مقدس لیگی، توخونمازیغی و س. دقتیمیزی چکیر.

مثال اوچون، بوی لاردان بیرینه دقت یئتیرک. "سالور قازانین ائوینه یاغمالاندیغی بوی" دا دوشمن لر قازانین ائوینی ۴۰ اینجبل لی قیزلا بویو اوزون بورلا خاتونو، آناسینی، اوغلون و وار-یوخونو اسیر گؤتورور. دوشمن قازان خان دان اینتیقام آلماق اوچون اونون خاتونو اوتوردوق لاری کئف مجلی سینه گتیرمک ایستیر. آنجاق، بویو اوزون بورلا خاتونو ۴۰ اینجبل لی قیزدان سئچیب آیرد ائده بیلیرلر. قرار وئریلیر کی، اوغلو اورزونون اتین دن قارا قوورما بیشیر سین لر. قیرخ اینجبل لی قیزین قاباغینا آپار سین لار، هر کس یئمزسه، دئمک بورلا خاتون اودور. بونو ائشی دن اوروز آناسینا دئیر: "آغزین قوروسون، آنا! دیلین چوروسون، آنا! آنا حاقی، تانری حاقی دئیلیمسئیدی، قالقوبانی یئرینده تورایدیم، یاقانلا بوغازین دان توتایدیم، قابق اؤنجم آلتینا سالایدیم، آغ اوزونو قارا یثره دیدیم، آغزینلا یوزون دن قان شورلایدیم... ساقین، قادین آنا! منیم اوچون آغلامایاسان. قوی منی، قادین آنا، چنگه له وورسون لار! قوی ائیم دن

چكسىن لىر، قارا قاوورما ائتسىن لىر، قىرق بد قىزىن اونونە ايلتسون لىر. اونلار بىر يىدىگىندە، سىن ايكى يىنگىل!
سىنى كافىرلر بىلمەسىن لىر، دويماسىن لار. تا كىم، سسى دىن لى كافىر دۇشېنە وارمىسان، سىگراگىن
سورمە يەسن، آتام قازام ناموسون سىنماياسان ساقىن."

گۇرۇندوگو كىمى، اورزو اۇلومونە بىلە راضى دىر. تكى آتاسى نىن ناموسونا توخونولماسىن. اونون اوچون
آنا مقدس دىر، حتى تانرى ايله بىرگە چكىر آتاسى نىن آدىنى. "آنا حاقى، تانرى حاقى" دىيىر، اما آتاسى نىن
ناموسونو قوروماق اوچون آتاسى نىن اۇلومونە بىلە راضى دىر.

باشقا بىر مثال گتىرك داستان دان، ائلە ھمىن بويدا - يعنى، "سالور قازانىن ائوى نىن ياغمالاندىغى بوى" دان.
ائوى ياغمالانمىش قازان ھر شىيى بىر قىراغا قويور، دوشمن دن ايلك اۇنچە آناسىنى خبر آلىر:
"مرە شوكلو مليك!"

دىلىگى آلتون بان ائولرىمى گتىرىپ دوروسان،
سەنە كۇلگە اولسون.

آغىر خزىنەم، بول آخچام گتىرىپ دوروسان،
سەنە خىرچ لىك اولسون.

قىرخ اينجىل لى قىزىلا بورلا خاتونو گتىرىپ دوروسان
سەنە يىسىر اولسون.

قىرخ يىگىدلە، اوغلون اوروزو گتىرىپ دوروسان،
قولون اولسون.

توولا-توولا شاھباز آتالارىم گتىرىپ دوروسان،
سەنە مىننت اولسون.

قاتار-قاتار دوەلرىم گتىرىپ دوروسان،
سەنە يوكك لىر اولسون.

قارىجىق آنامى گتىرىپ دوروسان، مرە كافىر،
آنامى وئىرگىل مانا!

ساواشمادان، وروشمادان قايدايىم، گئىرى دۇنىم، گئىدىم، بل لى بىلگىل!"

"آنا" اوبرازى تارىخن دە مقدس اولوب، بو گون دە مقدس دىر خالقىمىز اوچون. بو گون دە "جنت آنالارىن
آياغى آلتىندادىر" دىيىرىك و بو وارلىغى ھر كس دن اوجا يىلىرىك.

دوخا قوجا اوغلو دلی دومرول بویوندا ار-آرواد موناسییتی دقتیمیزی چکیر. دلی دومرول تانری نین
گۆندر دیگی ازرایله میدان اوخویور، بونونلا دا او تانری نین غضبینه دوچار اولور و تانری ازرایله تاپشیریر
کی، جانینی آلسین. دلی دورول ازرایله تسلیم اولماق ایستیمیر. سهوینی باشا دوشور. تانری دان آمان دیلییر.
تانری اوندان جان جان یئرینه جان ایستیر. دومرول آتاسینا، آناسینا بو سیرری آچیر. ازرایله تابع اولمازدان
اول خاتونو ایله هالاللاشماغا گلیر:

”یوکسک قارا داغ لاریم،

سانا یایلاق اولسون!

سویوق-سویوق سولاریم،

سانا ایچت اولسون!

توولا-توولا شاهباز آتلارین،

سانا یینت اولسون!

دنلی آلتون بان اولریم،

سانا کؤلگه اولسون!

قاتار-قاتار دره لریم،

سانا یو کلت اولسون!

آغ آییلدا آغجا قویونوم،

سانا چولن اولسون!

گۆزون کیمی توتار سا،

کۆنلوم کیمی سئورسه،

سن اونا وار گیل!

ایکی اوغلانجیغی اوغسوز قویمافیل .”

دلی دومرولون خاتونو جاواییندا بئله دئیر:

”... قارشی یاتان قارا داغ لاری،

سن دن سونرا من نئی لرم؟

یای لار اولسون، منیم گوروم اولسون.

سویوق-سویوق سولارین.

ایچر اولسون، منیم قانیم اولسون،

منیم کفیم اولسون!

توولا-توولا شاهباز آتین،

مینر اولسام، منیم تابوتوم اولسون!

سن دن سونرا بیر ییگیتی،

سئویب وارسام، بئله یاتسام،

آلا ایلان اولوب منی سوقسون!"

دلی دورول ایله خاتونونون سئوگی سی اؤرنک سئوگی دیر. بو سئوگی تانری نین دا خوشونا گلیر. دلی دومرولون سهوینی باغیشلایر.

بئله نومونوی سئوگی بو گون ده گنج لریمیز آراسیندا وار. ۱۹۹۰-جی ایلین قانلی ۲۰ یانوار حادثه سینده شاهیدی اولدوق بونا بنزر سئوگی نین مؤوجودلوغونا. ایلهامین فاجعه لی اولومون دن سونرا فریزه یاشاماق ایستمه دی، زهر ایچهرک شیرین جانینا قصد ائله دی.

داستانی اوخویارکن بیر شئینده شاهیدی اولوروق: اینسان لارین بیر-بیرینه خوش موناسیبتینی، سداقتینی گؤروروک. داستانین آیری-آیری بوی لاریندا اوغوزون، تورکون عائله سینده عائله عضولری نین بیر-بیرینه ادب-ارکانلا یاناشدیغینی، بؤیویه حؤرمات ائتدیگینی، قارداشین باجییا، باجی نین قارداشا صمیمی موناسیبتینی گؤروروک.

داستاندا گلین نین قایناتا و قایناسی ایله موناسیبتی ده خوش تأثیر باغیشلایر. گلین قایناتا و قایناسینا ائتهیراملا مراجعت ائدیر:

"آتام دان یئنگرک قایناتا،

آنام دان یئنگرک قاینانا!" دئیر.

قایناتا دا اؤز نؤوبه سینده گلین نینه قارشى یاخشی موناسیبتده دیر، مثال اوچون:

"دیلین اوچون اولیم، گلینجیم

یولونا قوربان اولایم، گلینجیم!" دئیر.

قدیم عادت-عننه لریمیزی اؤزونده عکس ائدیرن "دده قورقود" کیتابی خالقیمیزین ان گؤزل صنعت عابده سی دیر. بو عابده آذربایجان تاریخی جوغرافیاسی دیر و بو گون هر بیر آذربایجانلی نین ائویده "دده قورقود" کیتابی اولمالی دیر.

ان آزین دان آذربایجان تاریخی جوغرافیاسینی یاخشی تانیماق اوچون...